

12. Хейзинга Й. Homo ludens. Статьи по истории культуры / Йохан Хейзинга. – М. : Прогресс, 1992. – 412 с.
13. Хмельницкий Н. И. Актеры между собой, или первый дебют актрисы Троепольской // Николай Иванович Хмельницкий // Старый русский водевиль 1819–1849. – Москва : Художественная литература, 1937. – 629 с.
14. Штейн А. Г. Веселое искусство комедии / Штейн А. Г. – М : Юридическая литература, 1990. – 336 с.

The Characteristic Properties of Theatrical Theme in Russian Vaudevilles of the First Half of the XIX Century

The article is dedicated to the analysis of Russian vaudevilles about the actors of the first half of the XIX century. The problems and poetics of the works are characterized in the context of respect for the actor's profession. The development of action was psychologically justified and caused not by random coincidences, but by the nature of the heroes.

Наталія Сквіра (Київ)

«САМОРОДНІ КЛЮЧІ ПОЕЗІЇ ГОГОЛЯ» (ПРИСЛІВ'Я У ДРУГОМУ ТОМІ «МЕРТВИХ ДУШ»)

Одним із «самородних ключів», який формує поезію, за Гоголем, є прислів'я [6; Т. VIII; 369]. У статті «В чем же наконец существо русской поэзии и в чем ее особенность» письменник так пояснює суть цього фольклорного жанру: «Пословица не есть каное-нибудь вперед поданное мнение или предположение о деле, но уже подведенный итог делу, отсед, отстой уже перебродивших и кончившихся событий, окончательное извлечение силы дела из всех сторон его, а не из одной... Сверх полноты мыслей, уже в самом образе выраженья, в них отразилось много народных свойств наших; в них все есть: издевка, насмешка, попрек – словом, все шевелящее и задирающее за живое...» [6; Т. VIII; 392]. Як зауважує В. Виноградов: «Збираючи для своїх художніх творів матеріали із праць по фольклору (Снегірьова, Сахарова, Терещенка), з описів подорожей по Росії тощо, Гоголь уважно відзначає народні прислів'я, приказки, характерні назви, прізвиська» [1; 50]. На думку В. Воропаєва: «Неможливо зрозуміти «Мертві душі» без урахування фольклорної традиції і, в першу чергу, стихії прислів'їв, що пронизують всю тканину поеми» [2; 4].

Відзначимо, що незважаючи на багаточисленні дослідження цієї теми на прикладі першого тому поеми «Мертві душі» [3, 4, 5], невивченою залишається її друга частина. Мета даної статті – віднайти в тексті другого тому поеми «Мертві душі» прислів'я, творчо використані Гоголем, а також визначити їх роль і художню функцію.

Прислів'я, використані Гоголем у тексті другого тому поеми, можна представити чотирма групами: перша – прислів'я, творчо трансформовані письменником; друга – слово-натяк, яке можна співвіднести з прислів'ям; третя – прислів'я, введені в текст практично без змін; четверта група – фразеологічні звороти.

I група («И до того стала ничтожной и сонной его жизнь, что не только перестали уважать его [Тентетнікова – Н.С.] дворовые люди, но чуть не клевали домашние куры» [6; Т. VII; 25] – пор. *У него денег и куры не клюют* [7; Т. 2; 144]; *Работы столько, что куры не клюют* [11]; Хлобуєв: «Ох, трудно, трудно, Константин Федорович. Вижу – сам всему виной. Что делать? Свинья свиной зажил» [69; Т. VII; 79] – пор. *Был свиной, свиной и останешься* [11]; *Хоть он и свинья, а все-таки человек* [11]; «Между нами есть довольно людей и умных, и образованных, и добрых, но людей постоянно-ровного характера, людей, с которыми можно бы прожить век и не поссориться, – я не знаю, много ли у нас можно отыскать таких людей. Вот первый человек, которого я вижу» [6; Т. 7; 30] – пор. *Людей то много, да человека нет* [11]; Он начал слушать

да вдруг прервал словами: «Прежде божье дело, чем свое. Церковь строят, а денег нет: собирать нужно на церковь» [6; Т. 7; 103] – пор. *Человек предполагает, а Бог располагает* [7; Т. 1; 56].

II група. «Прислів'я та приказки люблять грати іменами. Нерідко імена використовуються для «складу», рими, але є ряд імен, за якими впізнається образ, характер», – зазначає Ю. Круглов [8; 188]. Наприклад: «Стали насмеяться и над наставниками, и над преподавателями. Директора стали называть Федькой, Булкой и другими именами» [6; Т. 7; 14] – пор. *Емеля дурачок. Иванушка дурачок. Мотря дура* [7, Т. 3; 118]; *И по рылу знать, что Созонтом звать* [7; Т. 3; 118]; «И этак проводил время, один-одинешенек в целом мире, молодой тридцатидвухлетний человек, сидень-сиднем, в халате и без галстука» [6; Т. 7; 11] – пор. *Фролка-сидень* [10; Т. 1; 199]; *Сидит Елесья, ноги свеся* [7, Т. 2; 382]; «Экой осел! Ты, братец, не сердись... Хоть он тебе и дядя, а ведь он осел» [6; Т. 7; 45] – пор. *Осла звать по ушам, медведя по когтям, а дурака по речам; Осла и во львиной коже по крику узнаешь* [9; 206]; «Ни мрачный, ни ясный» [6; Т. 7; 120] – пор. *Ни в городе Богдан, ни в селе Селифан; Ни в дышло, ни в оглоблю; Ни в корень, ни в пристяжку* [9; 124]; «Ведь трудно удержаться, если все со всех сторон делают то же, да и мода велит – изволь удержаться себя. Ведь нельзя же всегда удерживать себя. Человек не Бог» [6; Т. 7; 97] – пор. *Человек по-своему, а Бог по-своему* [11]; *Человек ходит, Бог водит* [7; Т. 1; 55]; «Всякая копейка, добытая вами, добыта бесчестнейшим образом, есть воровство и бесчестнейшее дело, за которое кнут и сибирь» [6; Т. 7; 107] – пор. *Ждать беду тяжелее кнута* [11]; «Без пары не человек, ни птица не могут жить на свете» [6; Т. 7; 52] – пор. *Без жены, что без кошки, а без мужа, что без собаки* [7; Т. 1; 47].

III група («Хороши политические экономы. Дурак на дураке сидит и дураком погоняет. Дальше своего глупого носа не видит. Осел, а еще влезет на кафедру, наденет очки... Дурачь!» [6; Т. 7; 69] – пор. *Дурак на дураке едет и дураком подгоняет; Дурак дурака и высидел* [11]; «Наехали истребители русских кошельков, французы с помадами и француженки с шляпками, истребители добытых кровью и трудами денег – это египетская саранча, по выражению Костанжогло, которая, мало того, что все сожрет, да еще и яиц после себя оставит, зарывши их в землю» [6; Т. 7; 98] – пор. *Прожорлив как саранча* [11]; «Полюби нас чернинькими, а белинькими нас всякий полюбит» [6; Т. 7; 42] – пор. *Полюби нас в черненьких (черненькими), а в беленьких (беленькими) нас всяк полюбит* [11]; «Чуть замечал у кого один кусок, подкладывал ему тут же другой, приговаривая: «Без пары ни человек, ни птица не могут жить на свете». У кого два, подваливал ему третий, приговаривая: «Что ж за число два? Бог любит троицу». Съедал гость три, он ему: «Где ж бывает телега о трех колесах? Кто ж строит избу о трех углах?» [6; Т. 7; 52] – пор. *Бог любит троицу* [11]; *Без Троицы дом не строится* [9; 391]; *Без пяти просвир обедня не служится* [9; 391]; *Без четырех углов изба не ставится* [9; 391]; «Ведь всякая копейка выработана, так сказать, всеми силами души... Положим, другим доставалось легко, но ведь для меня была всякая копейка, как говорит пословица, алтынным гвоздем пририта...» [6; Т. 7; 111] – пор. *У него каждая копейка алтынным гвоздем пририта* [11].

IV група («Так послужите же тому, который так милостив. Ему так же угоден труд, как и молитва. Возьмите какое ни есть занятие, но возьмите как бы вы делали для него, а не для людей. Ну, просто, хоть воду толките в ступе, но помышляйте только, что вы делаете для него» [6; Т. 7; 102] – розм. *Попусту работать. Воду толочь – вода и будет*; «Да ведь и в церкви не было места. Взшел городничий – нашлось. А была такая давка, что и яблоку негде было упасть» [6; Т. 7; 53] – розм. *О большой тесноте*; «Хозяйка дома выбежала сама на крыльцо. Свежа она была, как кровь с молоком; хороша, как божий день» [6; Т. 7; 58] – розм. *О здоровом румяном человеке*.

Гоголь тлумачить прислів'я, трактує їх значення, надає за їх допомогою більшої переконливості та істинності висловленої думці. Навіть не великий за об'ємом фрагмент тексту, в якому зустрічається прислів'я, контекстуально розширюється і може модифікуватися в притчу (порівняймо, наприклад, біблійне трактування прислів'я «Полюби нас чернинькими, а белинькими нас всяк полюбит»). Загалом же функціональна природа прислів'їв у другому томі «Мертвих душ» виявляється у:

- маркуванні **моральних якостей героїв, їхнього способу життя** (наприклад, «Без пары ни человек, ни птица не могут жить на свете»; «Ведь всякая копейка выработана, так сказать,

всеми силами души... Положим, другим доставалось легко, но ведь для меня была всякая копейка, как говорит пословица, алтынним гвоздем прибита...» [6; Т. 7; 111]), **негативних рис** (наприклад, «Стали насмехаться и над наставниками, и над преподавателями. Директора стали называть Федькой, Булкой и другими именами» [6; Т. 7; 14]; «Экой осел! Ты, братец, не сердись... Хоть он тебе и дядя, а ведь он осел» [6; Т. 7; 45]). Через «збірний» образ і його тлумачення читач апелює до утверджених загально прийнятих істин, принципів поведінки;

- окресленні біблійної тематики, співвіднесенні з біблійними сентенціями про: *любов* («Полюби нас чернинькими, а белинькими нас всякий полюбит») [6; Т. 7; 42]); *богоугодність* («Он начал слушать да вдруг прервал словами: «Прежде божье дело, чем свое. Церковь строят, а денег нет: собирать нужно на церковь»») [6; Т. 7; 103]; *вищу силу* («Ведь трудно удержаться, если все со всех сторон делают то же, да и мода велит – изволь удержать себя. Ведь нельзя же всегда удерживать себя. Человек не Бог» [6; Т. 7; 97]); *помисли* («Так послужите же тому, который так милостив. Ему так же угоден труд, как и молитва. Возьмите какое ни есть занятие, но возьмите как бы вы делали для него, а не для людей. Ну, просто, хоть воду толките в ступе, но помышляйте только, что вы делаете для него» [6; Т. 7; 102]);
- вираженні ідейного задуму Гоголя: *критика суспільного життя* («Хороши политические экононы. Дурак на дураке сидит и дураком погоняет. Дальше своего глупого носа не видит. Осел, а еще влезет на кафедру, наденет очки... Дурачь!» [6; Т. 7; 69]; *критика наслідування чужоземного* («Наехали истребители русских кошелев, французы с помадами и француженки с шляпками, истребители добытых кровью и трудами денег – это египетская саранча, по выражению Костанжогло, которая, мало того, что все сожрет, да еще и яиц после себя оставит, зарывши их в землю» [6; Т. 7; 98]);
- в образності («Ни мрачный, ни ясный» [6; Т. 7; 120]; «Да ведь и в церкви не было места. Взшел городничий – нашлось. А была такая давка, что и яблоку негде было упасть» [6; Т. 7; 53] і т. д.).

Особливістю тексту, в якому Гоголь використовує прислів'я, є його відмежування від конкретного часу. «Позачасове» включає елемент сучасного, акцентує на його колізіях, при цьому обов'язково виникає потреба у його філософсько-етичному осмисленні. Прикметними ознаками тексту з прислів'ям є дидактизм, образність, філософічність.

Фольклорний жанр прислів'я, який творчо вводить до тексту другого тому «Мертвих душ» Гоголь, підкреслює ідейно-естетичний потенціал поеми, допомагає маркувати образ життя та моральні якості героїв. Біблійна тематика прислів'їв дає можливість співвіднести висловлювання героїв із сентенціями Святого Письма.

Література:

1. Виноградов В. В. О работе Н. В. Гоголя над лексикографией и лексикологией русского языка / В. В. Виноградов // Исследования по современному русскому языку : сб. статей, посвященный памяти проф. Е. М. Галкиной-Федорук. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1970. – С. 30–53.
2. Воропаев В. О Гоголе и его главной книге / В. Воропаев // Литература в школе. – 1989. – № 2. – С. 3–18.
3. Воропаев В. А. Окно в мир евангельских истин. Пословицы и притчи в поэме Гоголя «Мертвые души» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://new.grandreferat.com/referat-3674.html>. – Заголовок з екрану.
4. Воропаев В. «Замкни речь пословицей» : Народно-поэтическая стихия в «Мертвых душах» Н. В. Гоголя / В. Воропаев // Литературная учеба. – 1981. – № 4. – С. 172–179.
5. Воропаев В. А. О роли пословиц в создании характеров «Мертвых душ» Н. В. Гоголя / В. Воропаев // Проблемы литературного развития : (На материале рус. и зарубеж. лит.-худож. традиций). : сб. статей / МГУ им. М. В. Ломоносова, Филол. фак., Совет молодых ученых / [редкол. : А. П. Лободанов (отв. ред.) и др.]. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 48–59.
6. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : [в 14 т.] / АН СССР ; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – [М. ; Л.] : Изд-во АН СССР, 1937–1952. – Т. I–XIV.

7. Даль В. И. Пословицы русского народа : сборник В. Даля : [в 3 т.]. – М. : Русская книга, 1998. – (Живое русское слово).
8. Круглов Ю. Г. Русский фольклор : Книга для учителя / Ю. Г. Круглов. – М. : Советский писатель, 2000. – 265 с.
9. Снегирев И. М. Русские народные пословицы и притчи / И. М. Снегирев. – М. : Индрик, 1999. – 621 с.
10. Тексты сказок. № 131 // Народные русские сказки А. Н. Афанасьева : [в 3 т.] / подгот. Л. Г. Бараг, Н. В. Новиков ; отв. ред. Э. В. Померанцева, К. В. Чистов. – М. : Наука, 1984–1985. – . – Т. 1. – 1984. – 511 с.
11. Толковый словарь В. Даля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vidahl.agava.ru/>. – Заголовок з екрану.

**«Native Keys of Gogol's Poetry»
(The Proverbs in the Second Volume of «The Dead Souls»)**

The proverbs, creatively used by Gogol in the second volume of «The Dead Souls», their role and functions are investigated in the article.

Валентина Мацієвська (Київ)

ВЗАЄМОДІЯ РЕАЛЬНОГО ТА ФАНТАСТИЧНОГО СВІТІВ В ОПОВІДАННЯХ ФЕДОРА СОЛОГУБА

Федір Сологуб (Тетерников) – відомий прозаїк, драматург, публіцист, теоретик і ключова постать російського символізму, виникнення якого традиційно пов'язують із 1892 роком, коли Дмитро Мережковський прочитав у Російській літературній спілці Петербурга публічну лекцію «Про причини занепаду російської літератури», де йшлося про необхідність її оновлення [2; 99].

Російський символізм почав своє існування, коли вже вичерпав себе його попередник – символізм французький, з якого, власне, і починався сам символізм – одна із течій модернізму, напрям, що виник на межі XIX і XX століть. Як художня течія він заявив про себе 1886 року, коли група молодих французьких поетів (Жан Мореас, Рене Гіль, Анрі де Реньо, Стюарт Мерриль та ін.), що об'єдналися довкола Стефана Малларме, усвідомила єдність своїх художніх поривань [9]. У символізмі знайшли своє відображення та тлумачення такі романтичні риси, як філософський ідеалізм, зосередженість на внутрішньому житті особистості й межових питаннях буття, культ музикальності мистецтва, прихильність до теорії «чистого мистецтва», неприйняття прози життя. Однак всі вони трансформувалися в символізмі в напрямку значної суб'єктивізації й усе більшого розрідження предметного світу [2; 49].

Крім спадкоємного зв'язку з романтизмом, теоретичні корені символізму – в ідеалістичній філософії Артура Шопенгауера та Едуарда Гартмана, творчості Ріхарда Вагнера, у деяких ідеях Фрідріха Ніцше, а також в інтуїтивізмі. Сутність символістського світогляду знайшла найбільш адекватне вираження в бодлерівській теорії «відповідностей», що стверджує тотальну співвіднесеність усіх складових Універсуму. Вона ємко й образно викладена поетом у знаменитому сонеті «Відповідності», який доповнюють положення деяких його критичних статей [3].

У символізмі відчутна тенденція зближення мистецтва й літератури з філософією. Вона ж наповнюється художнім началом, ліричним змістом, збагачуючись за рахунок сприйняття індивідуального досвіду; мистецтво безупинно філософствує. Для символістів, що сприймали природу як певний словник або зібрання символів, котрі необхідно розшифрувати, однаково цінними були і предмети видимого світу (особливо їх властивості – звуки, форми, кольори), і продукти людської психіки – галюцинації, мрії, сні, образи, що зберігаються в пам'яті. У цих знаках символісти намагалися виявити відповідність найтоншим порухам людської душі. Відтепер митець шукає в них не втілень ідеальної сутності світу, а аналогів свого внутрішнього стану.